

BARTŁOMIEJ RUSIN
(UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI)

NORMALIZACJA JĘZYKA BUŁGARSKIEGO
NA PRZYKŁADZIE RĘKOPISU KONSTYTUCJI KSIĘSTWA
BUŁGARII Z 1879 ROKU (WYBRANE PROBLEMY)

ODRODZENIE PAŃSTWOWOŚCI BUŁGARSKIEJ I DROGA
DO UCHWALENIA USTAWY ZASADNICZEJ

„Wolność jest pragnieniem Bułgarów, wolność jest naszą bułgarską nadzieją, wolność jest bułgarską dewizą”¹ – zdanie to, skreślone przez Lubena Karawelowa (1834–1879), jednego z najwybitniejszych przedstawicieli epoki bułgarskiego Odrodzenia Narodowego (1762–1878), najlepiej chyba ujmuje problem, jaki był udziałem tego narodu od końca XIV wieku, kiedy to utracił on swoją niezależność polityczną. Od tego momentu, przez niemal pięć wieków, ziemie na południe od Dunaju znajdowały się w granicach imperium osmańskiego, starającego się organizować życie społeczne i polityczne według wzorców przyjętych przez centrum władzy w Konstantynopolu².

Szansa na zrzucenie obcej dominacji pojawiła się w okresie kryzysu politycznego na Bałkanach w latach 1875–1878, który ostatecznie doprowadził do głębokich przemian w dotychczas funkcjonującym układzie międzynarodowym i w konsekwencji do uzyskania przez Bułgarię niepodległości. Możliwe było

¹ L. Karavelov, [*Na b'lgarskata svoboda posveštavame našijat vestnik*], [w:] idem, *Svoboda i nezavisimost. Publicistika*, Sofija 2003 (Л. Каравелов, [*На българската свобода посвещаваме нашият вестник*], [w:] Л. Каравелов, *Свобода и независимост. Публицистика*, София 2003), s. 180. Tłum. moje.

² Zob.: T. Wasilewski, *Historia Bułgarii*, Wrocław 1988; F. Sławski, *Bułgaria. Dzieje i piśmiennictwo w zarysie*, Kraków 1947; C. Vakarelski, *Etnografia Bułgarii*, Wrocław 1965; *1300-lecie państwa bułgarskiego 681–1981. Materiały z sesji naukowej*, red. T. Zdancewicz, Poznań 1983; J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław 1973.

to z jednej strony dzięki postępującej destabilizacji państwa osmańskiego, z drugiej zaś zdecydowała o tym klęska Porty w wojnie z Rosją (1877–1878), wspieraną przez ochotnicze oddziały bułgarskie. W tym momencie najważniejsze stało się uchwalenie nowej konstytucji³.

W przygotowaniu wstępnego projektu ustawy zasadniczej walny udział wzięli także przedstawiciele Rosji. Pierwszą wersję tak zwanej Ustawy Organicznej opracował książę Aleksander Dondukow-Korsakow, komisarz rosyjski w Bułgarii, posiłkujący się w swojej pracy z jednej strony opinią reprezentantów elit bułgarskich, z drugiej zaś dotychczasowym dorobkiem konstytucyjnym państw bałkańskich – przede wszystkim konstytucją rumuńską z 1866 i serbską z 1869 roku⁴. Jego propozycja trafiła do Petersburga, gdzie przyjrzelili się jej urzędnicy Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz Ministerstwa Wojny. Wprowadzone tutaj poprawki ustanawiały przede wszystkim pewne dodatkowe zabezpieczenia o charakterze demokratycznym, między innymi ograniczając możliwości monarchy w sferze zmian lub usunięcia praw, jakie przysługiwały obywatelom⁵. Zachowanie Rosji stanowiło pewnego rodzaju fenomen, doszło tutaj bowiem do sytuacji, w której państwo oparte na samodzielnym, nieposiadające własnej ustawy zasadniczej, promuje uregulowania o charakterze demokratycznym w konstytucji innego państwa. Działania administracji carskiej miały jednak swoje uzasadnienie, a wyrażały się one w dążeniu do zdobycia jak największych wpływów w odrodzonym Księstwie. Tekst projektu przetłumaczono na bułgarski, czego dokonał profesor Marin Drinow, Bułgar wiele lat mieszkający w Rosji⁶.

³ Zob.: P. Wandycz, *Pax Europea. Dzieje systemów międzynarodowych w Europie 1815–1914*, Kraków 2003; M. Tanty, *Konflikty bałkańskie w latach 1878–1918*, Warszawa 1968; M. Tanty, *Bosfor i Dardanele w polityce mocarstw*, Warszawa 1982; B. Brodecki, *Szypka i Plewna 1877*, Warszawa 1986; J. Reychman, *Dzieje Turcji. Od końca XVIII wieku*, Warszawa 1970; B. Rusin, *Polityka Rosji na Balkanach a udział Bułgarów w wojnach rosyjsko-tureckich w XIX wieku*, [w:] *Ślady obcego panowania w języku, kulturze i świadomości narodów południowosłowiańskich*, red. R. Sendek, Kraków 2011, s. 103–115.

⁴ I. V. Kozmenko, *Ruskata diplomacija i formiraneto na b'lgarskata d'rżavnost sled osvobożdenieto*, Sofija 1982 (И.В. Козменко, *Руската дипломация и формирането на българската държавност след освобождението*, София 1982), s. 73–83; S. Rajčevski, *Търновската конституция 1879. В'лгария се завр'шта в Европа*, Sofija 2009 (С. Райчевски, *Търновската конституция 1879. България се завръща в Европа*, София 2009), s. 16–20.

⁵ I. V. Kozmenko (И.В. Козменко), op. cit., s. 84–95.

⁶ C. Black, *Ustanovjavaneto na konstitucionno upravlenie v B'lgarija*, Sofija 1996 (С. Блек, *Установяването на конституционно управление в България*, София 1996), s. 67–68. Marin Drinow był profesorem na uniwersytecie w Charkowie. Po wy-

Obrady bułgarskiego Zgromadzenia Ustawodawczego toczyły się od lutego do kwietnia 1879 roku w Tyrnowie⁷ i zakończyły się uchwaleniem nowej, pierwszej w Bułgarii, ustawy zasadniczej w dniu 16 kwietnia 1879 roku. Od nazwy miejsca obrad często nazywa się ją konstytucją tyrnowską⁸. Dokument ten wprowadzał kraj na zupełnie nową drogę cywilizacyjną, ucieleśniając szereg rozwiązań o charakterze demokratycznym, wyrażających się przede wszystkim w szerokim katalogu praw i wolności obywatelskich, dotychczas prawie nieznanych wśród ludności. Niektórzy posuwają się nawet do stwierdzenia, że konstytucja tyrnowska stanowiła nie tylko największe osiągnięcie ówczesnego konstytucjonalizmu europejskiego, ale pozostała niedoścignionym wzorem dla innych państw jeszcze na przełomie XIX i XX wieku⁹.

Tego samego dnia rozpoczęto także drukowanie tekstu ustawy. Odbywało się ono w podziemiach budynku obrad Konstytuanty. Nas jednak będzie interesował przede wszystkim tekst rękopiśmienny, szczególnie ze względu na

---

zwoleniu Bułgarii wziął udział w pracach Zgromadzenia Ustawodawczego. Był on twórcą jednej ze szkół ortograficznych w okresie ustalania normy języka bułgarskiego.

⁷ Miasto to od 1965 nosi nazwę Wielkie Tyrnowo.

⁸ Literatura na temat konstytucji tyrnowskiej i okoliczności jej opracowania powstała na gruncie języka rodzimego i jest bardzo obszerna. Spośród nowszych opracowań wskazać można między innymi: V. V'ľkanov, *T'ľrnovskata konstitucija v spor s vremeto*, Varna 2009 (В. В'ľканов, *Т'ľрновската конституция в спор с времето*, Варна 2009); S. Rajčevski, *T'ľrnovskata konstitucija 1879. B'ľgarija se zavr'ľta v Evropa*, Sofija 2009 (С. Райчевски, *Т'ľрновската конституция 1879. България се завр'ľща в Европа*, София 2009); S. Atanasova, S. Bejkov, T. K'ľnčeva, D. Jordanov, *Učreditelnoto s'ľbranie 1879 g., Veliko T'ľrnovo 2009* (С. Атанасова, С. Бейков, Т. К'ľнчева, Д. Йорданов, *Учредително събрание 1879 г., Велико Т'ľрново 2009*); P. Petkov, *Idei za d'ľrŕavno ustrojstvo i upravljenje v b'ľgarskoto obštestvo 1856–1879 g., Veliko T'ľrnovo 2003* (П. Петков, *Идеи за д'ľржавно устройство и управление в българското общество 1856–1879 г., Велико Т'ľрново 2003*); *Načalata na b'ľgarskija parlamentariz'm*, red. I. Georgieva, V. Petrova, Sofija 2010 (*Началата на българския парламентаризъм*, ред. И. Георгиева, В. Петрова, София 2010); D. Toķušev, *Istorija na novob'ľgarskata d'ľrŕava i pravo 1878–1944*, Sofija 2006 (Д. Тоķушев, *История на новобългарската държава и право 1878–1944*, София 2006). Dokument ten jest jednak prawie zupełnie nieznan na gruncie polskim. Pewne informacje można znaleźć w: T. Czekalski, *Bulgaria*, Warszawa 2010, s. 22–29; E. Pioskowik, *Ewolucja systemu sprawowania władzy w Bułgarii w latach 1918–1944*, Katowice 1993. Także niżej podpisany podjął się spopularyzowania tej problematyki w tekście: *Konstytucja tyrnowska z 1879 roku – historia, ustrój, język*, [w:] *Historyczna i ponowoczesna toŕsamość Słowian*, [w druku].

⁹ M. Palangurski, *D'ľrŕavno-političeskata sistema na B'ľgarija (1879–1919)*, Veliko T'ľrnovo 1995 (М. Палангурски, *Д'ľржавно-политическата система на България (1879–1919)*, Велико Т'ľрново 1995), s. 36.

fakt, że był on pierwszym egzemplarzem omawianego dokumentu, a jako taki właśnie stanowił pełne odbicie ówczesnego etapu normalizacji literackiego języka bułgarskiego. Brak jest zaś informacji, czy i na ile drukowane egzemplarze powielały zjawiska językowe, które udało się zaobserwować w tekście spisany przez samych delegatów Zgromadzenia Ustawodawczego.

FORMA RĘKOPISU¹⁰

Tekst rękopiśmienny konstytucji tyrnowskiej został sporządzony w dwóch językach – rosyjskim i bułgarskim. Zasadniczą treść poprzedza strona tytułowa, na której oprócz nazwy, miejsca i daty przyjęcia dokumentu, znajduje się również herb Bułgarii z lwem w koronie. Potem następuje tekst ustawy zasadniczej, który nie jest poprzedzony żadną preambułą ani inną formą wstępu. Przyjęto zapis w formie dwóch kolumn – tekst rosyjski umieszczony został w lewej kolumnie, a bułgarski w prawej. Treść w obu rozłożona jest prawie równoległe, zarówno kolejne rozdziały, jak i poszczególne artykuły zaczynają się w tych samych miejscach każdej kolumny. Widać jednak drobne odstępstwa od tej reguły, wynikające z nierównej długości zapisów poszczególnych artykułów w każdym z języków, ale zdarzały się też przypadki pozostawiania pustych linijek niemające takiego uzasadnienia. Najbardziej nierównomierny rozkład widać między artykułem 93. a 98., gdzie pomiędzy każdym z nich pozostawiona została linijka przerwy (w obu kolumnach), co nie zdarza się w ogóle w innych częściach tekstu. Fakt ten – w połączeniu z różnymi charakterami pisma widocznymi w poszczególnych partiach dokumentu – pozwala na sformułowanie co najmniej dwóch wniosków. Po pierwsze, było przynajmniej kilka osób zapisujących treść poszczególnych artykułów. Po drugie zaś, nie zawsze osoba przepisująca tekst rosyjski przepisywała równoległy materiał bułgarski.

Co ciekawe, pomimo znaczenia, jakie przykładano do przygotowania i uchwalenia ustawy zasadniczej, w zapisywaniu kolejnych fragmentów konstytucji nie ustrzeżono się błędów. W kilku miejscach widoczne są wtrącenia do tekstu¹¹, w jednym miejscu (art. 105) piszący pomylił nawet treść [!] wpisując punkty 1. i 2. w odwrotnej kolejności. Kłopot ten rozwiązał, prowadząc strzałkę między oboma punktami.

---

¹⁰ Oryginalny rękopiśmienny tekst konstytucji tyrnowskiej został opublikowany w formie faksymile w książce: S. Rajčevski (C. Райчевски), op. cit., s. 71–83, 86–115.

¹¹ Autorowi udało się doliczyć w sumie sześciu – czterech po stronie bułgarskiej i dwóch po rosyjskiej. W kilku miejscach widoczne są podatno zapisane nad tekstem brakujące w wyrazach jery.

JĘZYK RĘKOPISU

W opisywanym okresie problemem Bułgarów nie był już wybór podstawy językowej, na której miała się oprzeć późniejsza norma literackiego języka bułgarskiego. Zwyciężyła bowiem tendencja nowobułgarska, biorąca za podstawę standaryzacji nowożytny język mówiony. Więcej polemik i dyskusji wśród działaczy i językoznawców odrodzeniowych wywołał problem wyboru wariantu dialektalnego, co motywowane było między innymi ówczesną sytuacją polityczną kraju. Celem było bowiem stworzenie języka, który wspomogłby konsolidację narodu na całym jego terytorium językowym i etnicznym. Dlatego też ostatecznie zdecydowano się na stworzenie języka literackiego, który łączyłby cechy dialektów zarówno zachodnio-, jak i wschodniosłowiańskich, aczkolwiek to te drugie uzyskały przewagę na dalszym etapie rozwoju systemu¹². Nadal jednak pomiędzy przedstawicielami czterech tak zwanych szkół ortograficznych toczył się spór o wypracowanie jednej ogólnie obowiązującej normy ortograficznej. Jeden z najważniejszych bułgarskich językoznawców Rusin Rusinow uważa, że język konstytucji tyrnowskiej nosi ślady wpływów przede wszystkim szkoły Drinowa i szkoły tyrnowskiej. W znacznie mniejszym stopniu zaś odzwierciedla postulaty szkoły Karawelowa i szkoły płowdiwskiej. Autor tekstu sądzi, że w opinii tej jest sporo prawdy, co postara się wykazać w dalszej części artykułu, posługując się konkretnymi przykładami z tekstu rękopisu. Nie jest naszym celem omawianie tutaj poglądów reprezentantów poszczególnych szkół ortograficznych, zostały one już bowiem opisane w pracach polskich¹³. Przyjrzyjmy się zatem kwestiom szczegółowym.

Alfabet zastosowany w tekście dokumentu jest zgodny z rozwiązaniami zaproponowanymi przez szkołę tyrnowską. Mamy na to kilka dowodów. Po pierwsze, na oznaczenie dźwięku „i” zastosowano trzy litery (*u*, *ы*, *i*), co postulowano zachować przez wzgląd na tradycję. Potwierdzają to choćby następujące przykłady: *разяснения*, *обяснения* (oba z art. 92), *наказанія*, *държавный*, *надлѣжный*. Znak *ы* podany w dwóch ostatnich wyrazach występuje w tekście konstytucji tylko w końcówkach przymiotników, gdzie stanowi część rodzajnika, o czym bardziej szczegółowo niżej. Oczywiście, najbardziej rozpowszechnioną formą na oznaczenie dźwięku *i* występującą w rękopisie jest współczesna litera *u*. Po drugie, pojawia się również znak *щ*, który Drinow proponował w ogóle usunąć z języka bułgarskiego, sugerując w zamian nowy sposób zapisu – *um*, co jednak nie przyjęło się zupełnie. Wspólne dla obu szkół było za to użycie liter: *u*, «, э,

¹² *Istorijska na novob'lgarskija knižoven ezik*, red. E. Georgieva, S. Zerev, V. Stan'kov, Sofija 1989 (*Istoria na novob'lgarskija knižoven ezik*, red. E. Georgieva, S. Žerev, V. Stan'kov, Sofija 1989), s. 165–177.

¹³ M. Walczak, *Język piśmiennictwa bułgarskiego. Zarys dziejów*, Poznań 1998.

ъ, ь. W konstytucji zastosowano je wszystkie. Powszechnie było także użycie w tekście jerów *ъ, ь* w zakończeniu wyrazów. Mamy na to sporo przykładów. Jeśli chodzi o rzeczowniki i jer twardy, można wskazać na przykład *бюджетъ, сидъ, по-редъкъ, законъ, властъ, началникъ, надзоръ, възрастъ, министръ, прѣд-мѣтъ*. W zakończeniach pojawia się również znak *ь*, niemający – podobnie jak jer twardy – wartości dźwiękowej (co wskazano wyżej), stosowany jedynie dla oznaczenia miękkości w zakończeniu wyrazu, na przykład *властъ, прѣдставитѣль, князь*. Takie samo zjawisko występuje w spójnikach, które zawsze w końcówce wyrazu mają jer twardy, na przykład *въ, отъ, безъ, съ, нъ*. Należy przy tym zaznaczyć, że w badanym okresie użycie jerów w zakończeniu wyrazów było normalnym zjawiskiem w języku bułgarskim i zachowało się dość długo, bo aż do początku 1945 roku i kolejnej reformy ortograficznej¹⁴. Zarówno jednak Drinow, jak i przedstawiciele szkoły tyrnowskiej przekonani byli o konieczności usunięcia jerów z końcówek wyrazów, gdyż pozbawione były one wartości fonetycznej. Jedyne uzasadnienie dla ich pozostawienia stanowiła tradycja językowa.

Dla szkoły Drinowa właściwe było stosowanie pełnego rodzajnika w rzeczownikach rodzaju męskiego liczby pojedynczej, na potwierdzenie czego w tekście rękopiśmiennym konstytucji tyrnowskiej znajdujemy jednak tylko nieliczne przykłady: *установѣни по законътъ, за редътъ на изборитѣ*. Rodzajnik *-ѣтъ* (*-ѣтъ*) stosowany był także przez przedstawicieli szkoły tyrnowskiej, ale tylko na oznaczenie rzeczowników rodzaju męskiego w liczbie pojedynczej w mianowniku. W przypadku rzeczowników rodzaju żeńskiego w liczbie pojedynczej rodzajnik zawsze występuje w postaci *-ма*. Jeśli chodzi zaś o rzeczowniki rodzaju męskiego i żeńskiego oraz przymiotniki wszystkich trzech rodzajów, to w liczbie mnogiej stosowany był wspólny dla obu szkół rodzajnik *-те* (*-тѣ*), na przykład *изборитѣ, длъжноститѣ, проектитѣ, членовѣтѣ, богослужебнитѣ книги*.

W przypadku przymiotników rodzaju męskiego liczby pojedynczej, często pojawiających się w tekście ustawy zasadniczej, stosowano zazwyczaj końcówkę rodzajnika *-ий* (postulat szkoły Drinowa), na przykład *най-старий, ежегодний, неговий, пълний, княжеский, министерский, вѣтрѣшний, вѣрховний, българский*. Nie była to jednak reguła dla piszących, gdyż równoległe szeroko wykorzystywana była końcówka rodzajnikowa *-ый*, którą propagowała płowdiwska szkoła ortograficzna. Z tekstu konstytucji możemy podać następujące przykłady: *държавный, първый, надлѣжный* (każdy z nich pojawia się w rękopisie kilka razy). Autor nie ma pewności, jaka była przyczyna użycia końcówki rodzajnikowej *-ый* dla przymiotników. Możliwe, że wpływ na to miał Marin Drinow, który

¹⁴ O reformie językowej z 1945 roku szerzej zob. R. Rusinov, *Istorijska na b'lgarskija pravopis*, Sofija 1981 (P. Русинов, *История на българския правопис*, София 1981), s. 107–120.

dokonał przekładu projektu ustawy zasadniczej, przenosząc pewne rozwiązania z języka rosyjskiego, ale niewykluczone, że zastosowano ją pod wpływem przedstawicieli szkoły płowdiwskiej. W końcu wśród delegatów były osoby pochodzące z różnych części kraju. Nie należy sugerować się tym, że Płowdiw pozostawał początkowo poza granicami Księstwa Bułgarii, stanowiąc część tak zwanej Rumelii Wschodniej, a ludność z tego terytorium nie mogła delegować własnych przedstawicieli na obrady Konstytuanty, gdyż poglądy właściwe przedstawicielom płowdiwskiej szkoły ortograficznej były już wcześniej rozpropagowane także na północ od masywu Starej Planiny.

Ze szkoły tyrnowskiej zaczerpnięto sposób tworzenia czasu przyszłego za pomocą nieodmiennej partykuły *ще*. Zasada ta stosowana jest w całym tekście konstytucji konsekwentnie. Znajdujemy na to szereg przykładów: *ще нази, ще се изработи, ще имамъ, ще се издадатъ, ще се опредѣлѣтъ*. Ani razu nie pojawia się zaś forma *ща*, preferowana przez szkołę Drinowa. Warto podkreślić, że także współcześnie czas przyszły w języku bułgarskim tworzy się w taki sam sposób.

W wielosylabowych rzeczownikach rodzaju męskiego liczby mnogiej Drinow postulował stosowanie końcówki *-u* (podobnie jak szkoła płowdiwska). W tekście konstytucji tyrnowskiej takie przykłady faktycznie pojawiają się (*денеши, подданици, тегобу*), jednak zdecydowanie ustępują one rzeczownikom z końcówką *-e*, właściwą dla szkoły ortograficznej Karawelowa¹⁵. Wskazać można następujące egzemplifikacje tego zjawiska: *граждане, секретаре, случае, комиссаре, християне* lub też *представитѣлье, избиратѣлье*. Należy dodać, że i sam Karawelow nie stosował konsekwentnie własnej teorii, często używając w zapisie końcówek wielosylabowych rzeczowników znak *u*.

Jeśli chodzi o końcówki rzeczowników odczasownikowych, to w tekście można znaleźć dwa ich rodzaje: *-ние* oraz *-нѣе*. Ten drugi rodzaj zaproponowany został przez szkołę ortograficzną Drinowa i jest on dość powszechnie stosowany w całym tekście konstytucji tyrnowskiej. Nie brak również rzeczowników odczasownikowych z końcówką *-ние*, co więcej – żadna z tych wersji nie jest używana w tekście konsekwentnie. Możemy spotkać zarówno formy *врѣщание*, jak i *врѣщанѣе, свикванието* i *свикванѣето, отивание* i *отиванѣе, отварянието* i *отварянѣето, разглеждане* i *разглежданѣе*. W tekście rękopisu widoczne są również inne rzeczowniki odczasownikowe, w których jednak występuje tylko jedna z powyższych dwóch wersji. Przykładami z pierwszej grupy są: *преглеждане, уголѣмявание, покривание, отступвание, обнародванието*, i z grupy drugiej: *помилванѣе, намаляванѣе, исполняванѣето, конфискуванѣе, подаванѣе, исправянѣе*.

Wróćmy jeszcze na chwilę do wyrazu, który pojawił się nieco wyżej, a który świadczy o kolejnej cesze języka Drinowa i języka szkoły tyrnow-

¹⁵ *Istorija na novob"lgarskija knižoven ezik...*, op. cit., s. 180–182.

skiej, znajdującej swoje odzwierciedlenie w tekście konstytucji. Chodzi tutaj o słowo *подданицы*, w którym już na pierwszy rzut oka można dostrzec podwojenie spółgłosek, które to obie szkoły proponowały stosować w wyrazach obcego pochodzenia. W tekście ustawy zasadniczej mamy na to następujące przykłady: *правителственни, особенни коммиссаре, сессия, тържественно, неприкосновенно, территория, подданство, общественна, обикновенно, корреспонденция*. Zjawisko to nie występuje we współczesnym języku bułgarskim.

W kwestii końcówek czasowników wyraźnie widoczny jest wpływ szkoły tyrnowskiej, która postulowała stosowanie miękkich końcówek dla 1. osoby liczby pojedynczej i 3. osoby liczby mnogiej czasowników z II koniugacji w czasie teraźniejszym, na co znajdujemy w tekście rękopisu sporo przykładów: *бран», паз», се одобрът», се повредът», се разделът», се турът», правът», зависът»*. Spotkać można również przykłady współczesnego zapisu czasowników ze znakiem *я* zamiast *«*, na przykład *относятъ, се представятъ*, jednak w tekście konstytucji występują one rzadko.

W końcówkach czasowników w 1. osobie liczby pojedynczej i 3. osobie liczby mnogiej I koniugacji w czasie teraźniejszym zachowano literę *и*, co było akceptowane zarówno przez szkołę tyrnowską, jak i szkołę Drinowa i oznaczało redukcję wymowy. Mamy na to jednak tylko nieliczne przykłady: *кълни се, не могатъ, се издадутъ, си, не могатъ да бидутъ*. Dużo bardziej rozpowszechniona w tekście rękopisu jest pisownia współczesna, oczywiście z zachowanym jerym twardym na końcu wyrazu, na przykład *се считатъ, иматъ, се простиратъ, приематъ, се избиратъ, се издаватъ, ставатъ, управляватъ, се свързватъ, се простиратъ, обнародватъ*.

Nosówka w końcówce czasownika w czasie przeszłym dokonanym występuje w tekście tylko raz, na samym końcu, tuż przed podpisami przewodniczącego i delegatów Konstytuanty. Jest to forma 3. osoby liczby mnogiej: *подписахи*. Taka pisownia była zgodna zarówno z propozycjami Drinowa, jak i szkoły tyrnowskiej.

Bardzo rozpowszechnione w tekście jest użycie znaku *э* (jat') w miejscu współczesnego *е*, nie tylko w roli końcówki rodzajnika dla liczby mnogiej. Możemy wskazać tutaj następujące przykłady: 1. czasowniki: *дэиствуватъ, се опрэдэляватъ, живэътъ, се дэли, рэшава, принадлежи, разрэши* lub *трэба/трэбва*; 2. rzeczowniki: *мэста, дэление, врэме, прэдэли, прэстоль, дэление, местопрэбиването, прэдставитэлство/прэдставителство, наслэдникъ, мэсець, разрэшение*, ale również *вэра*; 3. przymiotniki: *надлэжний, вэренъ, витрэшний, чловэчески*; 4. przysłówki: *послэ*; 5. spójniki: *прэзь*. Zdarzają się nieliczne przypadki, kiedy to *э* zastępuje współczesną literę *я*. Mamy na to kilka przykładów, występujących jednak tylko w formach zaimków: *нэкой, всэкой, нэкакво*.

W rękopisie konstytucji Księstwa Bułgarii można spotkać się również z innymi zjawiskami, które częściowo znajdują swoje odzwierciedlenie również we współczesnym języku bułgarskim. Przedstawmy je tu pokrótce: 1. analityczne stopniowanie przymiotników w całym tekście, na przykład *погорний, най-тежки, най-близкото, най-старий*; 2. konstrukcja z *да* – powszechnie stosowana w tekście, na przykład *не може да стане, може да биде, трэбва да живее, не могат да бидат, може да внесе*; 3. zaimki osobowe zazwyczaj występują w formach z języka bułgarskiego, aczkolwiek w tekście pojawiają się również formy rosyjskie: *онъ [князь], оно [правителство], они* – każda tylko jednokrotnie; 4. pozostałości form przypadków, ale w całym tekście można znaleźć tylko kilka przykładów: *принадлэжи князю, вэрень князю, князьтъ обявява народу* – formy przypadków w języku bułgarskim zanikły; 5. pojawiają się także dwa rzeczowniki z końcówką *-ий*, oznaczające nazwy miesięcy: *декемврий, априлий*. Ta druga forma pojawia się również w postaci *априль* i to już na samym początku, w dacie uchwalenia konstytucji; 6. zaimki wskazujące w całym tekście przyjmują następującą postać: *тая [клетва, конституция, власт], тоя [възраст]* – obecnie w użyciu są inne formy.

Widać więc wyraźnie, że w przytoczonej tu opinii Rusinowa jest sporo prawdy, co nie znaczy oczywiście, że w ówczesnym języku bułgarskim były to formy jedynie obowiązujące. Także postulaty szkoły Karawelowa i szkoły płowdiwskiej mają swoje odzwierciedlenie w tekście rękopisu, choć należy się zgodzić, że ich wpływ był tutaj znacznie mniejszy. Daje to podstawę do konstatacji, że w tym momencie normalizacji literackiego języka bułgarskiego przewagę zdobyły już postulaty formułowane przez przedstawicieli szkół Drinowa i tyrnowskiej, które – jak się później okazało – miały największy wpływ na standaryzację piśmiennictwa bułgarskiego.

Dyskusja między reprezentantami poszczególnych szkół ortograficznych odbyła się także na podstawie oficjalnych dokumentów państwowych, z wykorzystaniem specjalistycznego języka o charakterze administracyjno-prawnym. Można zatem stwierdzić, że również w tej wąskiej dziedzinie w warstwie językowej zwyciężały powoli koncepcje forsowane przez przedstawicieli tych dwóch ośrodków.

LEKSYKA ADMINISTRACYJNO-PRAWNA

Pojawienie się i przenikanie do języka bułgarskiego nowej leksyki o charakterze administracyjnym i prawnym było procesem, który w znacznym stopniu zaczął się dopiero wraz z przyjęciem konstytucji tyrnowskiej i dwóch innych dokumentów związanych z obradami bułgarskiej Konstytuanty: „Regulaminu

wewnętrznego Zgromadzenia Ustawodawczego” i „Tymczasowych zasad wyboru przedstawicieli do Zwyczajnego Zgromadzenia Narodowego”. Pewna ilość dokumentów została spisana jednak już wcześniej, a za podstawę, na której oparte zostały zasady stylu administracyjnego, niektórzy uznają przekład tureckiego hatyszerifu z 1841 roku¹⁶. Podobnie jak w przypadku słownictwa społeczno-politycznego¹⁷, znaczną ilość nowych terminów przejęto z języka rosyjskiego lub też – rzadziej jednak – przywracano słowa i pojęcia, które można było spotkać w dorobku piśmienniczym epok wcześniejszych. Leksyka ta, zastosowana w głównej mierze przez bułgarskich działaczy społecznych i językowych, między innymi Marina Drinowa, Petka R. Sławejkowa, często miała związek z miejscem, gdzie mieszkali oni lub studiowali¹⁸. Pamiętajmy, że w grupie osób biorących udział w obradach Konstytuanty byli przedstawiciele administracji carskiej, ale także reprezentanci wolnych zawodów, niejednokrotnie wykształceni w Imperium Rosyjskim¹⁹.

Przejmowanie terminów z języka rosyjskiego potwierdzają również spory toczone się wśród delegatów w Tyrnowie. Przy dyskusowaniu art. 43 projektu konstytucji Petko Karawelow zaproponował, aby słowo *отхвърли* zamienić na inne – *отмени*, argumentując, że „отхвърля се законопроект, а закон се отменява” [odrzuca się projekt ustawy, a ustawę się uchyla – B. R.]²⁰. Sugerowano również użycie nie pochodzącego z rosyjskiego czasownika *унищожава*, ale Sławejkow skrytykował ten pomysł, wskazując, że wyraz *отмени*, mimo iż pochodzi z języka rosyjskiego, jest w pełni zrozumiały dla wszystkich Bułgarów. Inny był argument przy wyborze między terminami *жумел* i *поданик*. Tutaj uznano, że pomimo szerszej znajomości w społeczeństwie pierwszego słowa, należy w konstytucji zachować drugie. Sprawę tę wyjaśnił ostatecznie Sławejkow, mówiąc, że *жумел* oznacza osobę mieszkającą na

¹⁶ R. Rusinov, *B”lgarskijat knižoven ezik sled osvoboždenieto (1878–1944)*, Veliko T”rnovo 1985 (P. Русинов, *Българският книжовен език след освобождението (1878–1944)*, Велико Търново 1985), s. 46.

¹⁷ Szerzej na temat rozwoju leksyki społeczno-politycznej w języku bułgarskim zob. V. Popova, *V”znikvane na obštestveno-političeskata leksika i frazeologia v b”lgarskija knižoven ezik*, „B”lgarski ezik” 1964, t. 4–5 (V. Попова, *Възникване на обществено-политическата лексика и фразеология в българския книжовен език*, „Български език” 1964, кн. 4–5); H. P”rvev, *Ruskoto kulturno i ezikovo vlijanie kato faktor v izgraždaneto i razvitieto na novob”lgarskija knižoven ezik*, „B”lgarski ezik i literatura” 1/1978 (X. Първев, *Руското езиково и културно влияние като фактор в изграждането и развитието на новобългарския книжовен език*, „Български език и литература” 1/1978).

¹⁸ R. Rusinov, *B”lgarskijat knižoven ezik sled osvoboždenieto...*, op. cit., s. 49, 53.

¹⁹ *Istorija na novob”lgarskija knižoven ezik...*, op. cit., s. 163–164.

²⁰ *Ibidem*, s. 47.

terytorium kraju, a *поданик* może oznaczać również osoby żyjące poza jego terytorium²¹. Wątpliwości wzbudziły ponadto wyrazy takie jak *бюро* – pozostawione ostatecznie w tym kształcie – które to niektórzy delegaci proponowali zamienić na słowo *писалище*. Ponownie nie znalazło to uznania, głównie w oczach Sławejkowa, który stwierdził, że nie ma niebezpieczeństwa dwuznaczności tego wyrazu, gdyż zostało mu już nadane określone znaczenie pod wpływem języka rosyjskiego. Drugim z takich terminów był *белег*, zamieniony z inicjatywy Petko Karawelowa na pojęcie *зерб*, również noszące konotacje rosyjskie²².

Nie sposób wymienić wszystkich wyrazów, jakie – poprzez konstytucję i dwa wspomniane wyżej dokumenty – stały się podstawą bułgarskiej leksyki administracyjno-prawnej. Tutaj wskażemy jedynie wybrane przykłady (w uwspółcześnionym brzmieniu językowym), pochodzące tylko i wyłącznie z tekstu ustawy zasadniczej²³: 1. rzeczowniki: *амнистия, бюджет, благоустройство, гражданин, граница, законопроект, заем, инструкция, изменение, княз, княжество, местопребиване, наказание, прокламация, решение, съдопроизводство*; 2. przymiotniki: *административен (административно деление), бесплатен, военен, въоръжен, държавен, задължителен, законодателен (законодателна власт, законодателна инициатива), избирателен, коронован, министерски (министерски съвет), съдебен (съдебна власт), упълномощен (упълномощено лице)*; 3. czasowniki: *внеса (може да внесе законопроект), добивам (да добиват пенсия), завися, издавам (издават законите), изработя (по особен закон, който ще се изработи), назначавам, обнародвам, определям, пристъпвам, разпореждам, свиква се, съставлявам, утвърждавам*; 4. przysłówki: *безукорно, ежегодно, извънредно, незабавно, предварително, съвокупно*; 5. imiesłowy: *господствующ, живуш, присътствующий, следуюш, съществуюш*; 6. spójniki: *освен, ако*.

W tekście konstytucji można spotkać również wyrażenia jawnie przejęte z języka rosyjskiego, na przykład *дверемъ отвореннимъ, дверемъ затвореннимъ*.

Pierwszy raz pojawiły się również nazwy oficjalnych instytucji państwowych, takich jak *Велико Народно събрание, Обикновено Народно събрание, Военно министерство, Министерство на вътрешните работи, Министерство на*

²¹ Autor sądzi, że delegaci mogli mieć tutaj na względzie sytuację polityczną Księstwa Bułgarii, które – podzielone – nie rezygnowałoby z przywrócenia jedności wszystkich Bułgarów, także tych żyjących poza granicami państwa.

²² R. Rusinov, *В'лгарскитат книжовен език след освобождението...* (P. Русинов, *Българският книжовен език след освобождението...*), op. cit., s. 48–49.

²³ Szczegółowa lista słów i pojęć z konstytucji i dwóch wspomnianych dokumentów znajduje się w: *ibidem*, s. 50–52.

външните работи и изповеданията, Министерство на народното просвещение, Министерство на правосъдието, Министерство на финансите. Wraz z procesem rozwoju i ewolucji poszczególnych instytucji państwowych nazwy te ulegały oczywiście zmianom. Oprócz wymienionych wyżej nazw pojawiły się opisowe nazwy i wyrażenia odnoszące się do dziedzin administracji i prawa, na przykład *военна служба, държавен печат, избирателен закон, недвижим имот, изпълнителна власт, съдебна власт, лишен от права, право на собственост, равни пред закона, свобода на мнения*²⁴.

Oczywiście nie wszystkie z zapisanych w konstytucji tyrnowskiej wyrazów zostały zachowane do dnia dzisiejszego, zmieniła się również ich pisownia. Ze względu na przemiany realiów społeczno-politycznych w Bułgarii z języka właściwego administracji wypadły między innymi następujące słowa: *берия, даждие, иностранен, обдържание* czy też *тегоба*. Autor chciałby zwrócić uwagę tylko na ten ostatni termin, bowiem pewne wątpliwości co do jego użycia pojawiły się już podczas obrad Konstytuanty. Jak się okazało, byli delegaci, którzy nie znali znaczenia tego wyrazu. Zapytany o tę kwestię Petko Karawelow odpowiedział, że pod tym pojęciem rozumie się świadczenie dodatkowych usług przez obywateli na rzecz państwa, na przykład obowiązkowego udzielania kwaterunku wojsku w sytuacji wojny. Z biegiem czasu wyraz ten wypadł z języka bułgarskiego, a zastąpiony został formą *повинност*²⁵.

W późniejszym okresie leksyka i styl administracyjno-prawny mogły dalej się rozwijać chociażby dzięki „Dziennikowi Ustaw”, założonemu już w lipcu 1879 r., w którym publikowano wszystkie uchwalone przez parlament akty prawne. Na przełomie XIX i XX wieku język bułgarski dysponował już sporym zasobem słów i zwrotów właściwych tej dziedzinie. W znacznej mierze pochodziły one z języka rosyjskiego i pomimo faktu, że z biegiem lat część niepotrzebnych słów wypadła z języka bułgarskiego, to oba systemy zachowały znaczną bliskość²⁶.

ZAKOŃCZENIE

Konstytucja tyrnowska obowiązywała w latach 1879–1947. Nie był to łatwy czas dla państwa, które pozbawione szerokich i dobrze wykształconych elit, dosłownie od podstaw zmuszone było budować struktury urzędów i instytucji,

²⁴ Ibidem, s. 52.

²⁵ R. Rusinov, *Istoriya na novob”lgarskija knižoven ezik*, Veliko T”rnovo 1999 (P. Русинов, *История на новобългарския книжовен език*, Велико Търново 1999), s. 351.

²⁶ Ibidem, s. 350–351.

zmagając się przy tym z niekorzystną sytuacją międzynarodową i konfliktami wewnętrznymi. Doniosłość tego dokumentu nie ogranicza się jednak tylko do sfery polityki i historii Bułgarii.

Dokument ten stanowi również ważny etap w formowaniu się normy nowożytnego literackiego języka bułgarskiego, szczególnie w sferze leksyki administracyjno-prawnej. Po raz pierwszy bowiem w obiegu znalazły się terminy i nazwy instytucji, stanowiące pewnego rodzaju oś, wokół której mogła budować się świadomość narodowa Bułgarów.

W warstwie językowej dokument ten pozwala zaś określić, jakie elementy zaczynały dominować w mowie i piśmiennictwie bułgarskim w ostatniej ćwierci XIX wieku, a tym samym stopień ich rozpowszechnienia w społeczeństwie, przede wszystkim w warstwach wykształconych. Pozwala to również na sformułowanie wniosku, że ówczesne elity, jako nosiciele tych właśnie dominujących w rękopisie konstytucji norm językowych, uczestnicząc w dalszym ciągu w życiu społecznym i politycznym swojego państwa, sprzyjały ich dalszemu rozprzestrzenianiu i implementowaniu, tym samym wyznaczając w pewnym zakresie kierunek normalizacji języka bułgarskiego.

THE NORMALISATION OF THE BULGARIAN LANGUAGE. THE CASE OF THE MANUSCRIPT OF THE BULGARIAN CONSTITUTION (SELECTED PROBLEMS)

The Bulgarian state, which had existed under Ottoman rule for almost five centuries, was reborn after the Russian-Turkish war of 1877–1878. During the whole nineteenth century in the area south of the river Danube due to certain social processes that occurred the rebirth of Bulgarian nationality was finally enabled. A part of these events was also the great debate among Bulgarian elites on the problem of the construction of modern Bulgarian language which could be a unifying factor for all the inhabitants of Bulgarian lands.

At the time of the liberation, most of Bulgarian writers, journalists and other activists agreed that the Bulgarian language should be built on the basis of modern dialects, especially those originating in the North-Eastern part of the country. However, there was still a widespread debate on the detailed arrangements connected with grammar, orthography and spelling. The document presented in this article is only one example of this discussion, but still it allows us to indicate in which direction the establishment of uniform standards for the Bulgarian literary language evolved.

As we can infer from the text of the Turnovo constitution, at the time of enacting of this document by the National Assembly, the solutions and demands made by Drinow and Turnovo schools prevailed in the Bulgarian language. The constitution also gave birth to Bulgarian legal and administrative vocabulary, which was mostly based on Russian administrative language.

BIBLIOGRAFIA

1. Блек С., *Установяването на конституционно управление в България*, София 1996.
2. Георгиева Е., Жерев С., Станков В. (ред.), *История на новобългарския книжовен език*, София 1989.
3. Каравелов Л., *Свобода и независимост. Публицистика*, София 2003.
4. Козменко И. В., *Руската дипломация и формирането на българската държавност след освобождението*, София 1982.
5. Палангурски М., *Държавно-политическата система на България (1879–1919)*, Велико Търново 1995.
6. Райчевски С., *Търновската конституция 1879. България се завръща в Европа*, София 2009.
7. Русинов Р., *Българският книжовен език след освобождението (1878–1944)*, Велико Търново 1985.
8. Русинов Р., *История на българския правопис*, София 1981.
9. Русинов Р., *История на новобългарския книжовен език*, Велико Търново 1999.
10. Walczak M., *Język piśmiennictwa bułgarskiego. Zarys dziejów*, Poznań 1998.